

AKYÜZ Murat
Öğretim görevlisi, Doktor
Nile University Of Nigeria
Email: akyuz.murat@gmail.com, Tel: +2349058925939

Акюз Мурат,
Нильский университет, Нигерия

Murat AKYUZ,
Nile University of Nigeria

АФГАНИСТАНДЫН (ООГАНСТАНДЫН) ӨЗБЕК АЯЛ АДАБИЯТЫНЫН АЗЫРКЫ ПОЭЗИЯСЫНЫН КӨРҮНҮКТҮҮСҮ

AFGANİSTAN ÖZBEK KADIN EDEBİYATINDA MODERN ŞİİRİN ÖNCÜLERİ

НОВАТОРЫ СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ЖЕНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ АФГАНИСТАНА

THE PIONEERS OF THE MODERN UZBEK WOMEN'S LITERATURE IN AFGHANISTAN

Аннотациясы: Афганистандын (Ооганстандын) тарыхый, коомдук жана маданий шарттарга байланыштуу классикалык жана кеч Чагатай адабияты, талап түзүлүшү жана стили, ошондой эле ой жагынан улантуу колдонулган Афганистан (Ооганстан) өзбек адабиятында дагы ырлары менен классикалык стили казал жана рубай стилинде ырлары жазылып келген. Ырларда чырак шам чырак жазылган, шамдар, гүлдөр, булбулдар, Лейла, Мажнун жана башкалар. Мотивтер (ой, обондору, ыргагы) ары да улантылган, жана аял акындар ырларын жазууда сезимдерин жашырып өздөрүн Мажнун, сүйгөндөрүн болсо Лейла сыяктуу көрсөтүп эркек акындар жазгандай жазышкан. Бул изилдөөдө, Афганистандын (Ооганстандын) өзбек аял адабиятынын азыркы поэзиясынын көрүнүктүүсү болуп алдыңкысы саналган Шефика Яркин, Асифе Шадаб жана Фериште Зиянын Жаңы багыттары тууралуу сөз кылмакчыбыз.

Негизги сөздөр: Афганистан (Ооганстан), Өзбек акындары, өзбек поэзиясы (ырлары), аял акындар, Афганистан (Ооганстан) аял өзбек адабияты/

Özet: Afganistan'ın tarihi, sosyal ve kültürel şartlarından dolayı klasik ve geç dönem Çağatay edebiyatının gerek biçim ve üslup gerekse kullanılan motifler açısından devamı olan Afganistan Özbek edebiyatında halen aruz vezniyle klasik tarzda gazel ve rubai tarzında şiirler yazılmakta, şiirlerde kandil, mum, gül, bülbül, Leyla, Mecnun vb. motifleri kullanılmaya devam edilmekte ve kadın şairleri şiirlerini yazarken duygularını gizleyerek kendilerini Mecnun, sevdiklerini ise Leyla gibi göstererek erkek ağızlı şiirler yazmaktadırlar.

Bu çalışmamızda Afganistan Özbek kadın edebiyatında modern şiirin öncüleri olarak öne çıkan Şefika Yarkin, Asife Şadab ve Ferište Ziyayi'nin getirmiş oldukları yenilikler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Özbek şaireleri, Özbek şiiri, kadın şairler, Afganistan Kadın Özbek Edebiyatı

Аннотация: История Афганистана, и ее социальные и культурные условия служили основой для продолжения Чагатайской литературы классического и позднего периодов. Современная узбекская литература Афганистана продолжает традиции Чагатайской литературы, поскольку в ней все еще используются классические четверостишья в стиле газели и рубай в просодическом ритме. В узбекской женской поэзии Афганистана

используются мотивы Лейли и Меджнуна, воображения у керосиновой лампы, романтика свечи, розы, поющие соловьи. В данной статье рассматривается творчество новаторов современной узбекской женской поэзии Афганистана, таких как Шефика Йаркин, Азифе Шадаб, Ферихте Зияи.

Ключевые слова: Афганистан, узбекские поэты, узбекская поэзия, поэтессы, узбекская женская литература Афганистана.

Abstract: The history of Afghanistan and its social and cultural conditions were the basis for the continuation of the Chagatai literature of the classic and late periods. The Modern Uzbek Literature in Afghanistan continues the traditions of the Chagatai literature, because it still uses the classic quatrains in the style of ghazal and rubai in prosodic rhythm. In Afghanistan the Uzbek women's poetry uses motifs of Layla and Majnun, the imagination of a kerosene lamp, romantic candles, roses, and nightingales singing. This article studies the works of Shefika Yarkin, Asif Shadab, Firishta Ziyai, who were the pioneers of the contemporary Uzbek poetry by women in Afghanistan.

Key words: Afghanistan, Uzbek poets, Uzbek poetry, female poets, Uzbek women's literature in Afghanistan

GİRİŞ

Bu çalışmamızda Afganistan Özbek edebiyatı ile bu edebi sahanın kadın temsilcilerinin ortak özelliklerine kısaca değinildikten sonra Afganistan Özbek kadın edebiyatında modern şiirin öncüleri olarak öne çıkan Şefika Yarkin, Asife Şadab ve Ferişte Ziyayı'nın getirmiş oldukları yenilikler üzerinde durulacaktır.

AFGANİSTAN ÖZBEK KADIN EDEBİYATINDA MODERN ŞİİRİN ÖNCÜLERİ

Afganistan Özbek edebiyatı, tamamen Çağatay edebiyatının devamı niteliğindedir. Afganistan'ın, Rus Çarlığı işgaline ve idaresine girmemiş olması, Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine rağmen, bu işgalin edebiyat alanında tesirini gösterecek kadar uzun ömürlü olmaması, Afganistan Özbekleri'nin dili üzerinde Rusça'nın etkili olmasını önlemiştir. Bu durum aynı zamanda dil özelliklerinin korunmasını sağladığı gibi, şiir ve nesirde edebi özelliklerin, ses, biçim, motif vb şekillerde de Çağatay edebiyatıyla olan ilişkisini ve yakınlığını etkilememiştir. [Akyüz, 2012, s. 40-41]

Afganistan'da Ruslar'ın ve Rusça'nın etkisi hissedilmemekle beraber Farsça'nın (Derice-Afganistan Farsçası) etkisi iyiden iyiye hissedilmiştir. Uzun yıllar boyunca okullarda Özbek ve Türkmençe eğitimin olmayışı, uzun bir süre bu şivelerde basın ve yayın organlarının bulunmayışı, eğitim, sanat, günlük hayat ve her türlü sosyal ortamda özellikle Özbek ve Türkmenlerin yaşadığı büyük şehirlerde Farsça'nın kullanılması bu etkiyi pekiştirmiştir. [Oğuz, 2004]

Afganistan Özbek edebiyatındaki şekillerin yanında motiflerin de Çağatay edebiyatındaki motiflerler büyük benzerlikler göstermesinin yukarıda anlatılan sebeplerin yanında, dikkate alınması gereken noktalardan birisi de ki uzun yıllar süren savaş ve iç karışıklıdır. [Akyüz, 2012, s. 40-41]

Afganistan'da otuz yıldan fazla süredir devam eden bir karışıklık ve savaş ortamı vardır, bu durum ise ülkenin bir çok noktasında insanların dış dünyadan uzak ve izole olarak yaşamasına sebep olmuştur. Halen ülkenin %80'inde elektrik yoktur ve bu oran kırsal alanda %100'dür. [UN Reports of Afghanistan, Kabul, 2010] Bu durum insanların hemen hemen yüz yıl önceki hayata benzer bir hayat sürmelerine sebep olmaktadır. Köy ve kırsal alanlarda eskiden olduğu gibi komşuluk ilişkileri ve sözel edebiyat bütün canlılığı ile devam etmektedir.

Elektrik ve diğer birçok teknolojik yeniliğin yeni yeni Afganistan'da gündelik hayatı değiştirmeye başladığını söyleyebiliriz ancak bu durum genelde şehir merkezleri için geçerli olup, köy ve kırsal alanda henüz kendisini göstermemiştir. Dolayısı ile insanlar, kırsal alanda ve şehirlerden uzak yerlerde hala mum ve kandil, lamba ışığında oturmaya, suyu evden uzakta kuyudan elle çıkarmaya, omuzda veya hayvanlarla getirmeye, her türlü temizliği elle yapmaya, evleri samanla çamurun karıştırılması ile elde edilen kerpiçle inşa etmeye, tarlaları ise kara sabanla sürmeye devam etmektedirler. Bu durum ise edebiyatta kullanılan motiflerin Çağatay edebiyatında kullanılan

motiferle hemen hemen aynı olmasına sebep olmaktadır. [Akyüz, 2012, s. 40-41]

Şaireler, Afganistan'ın sosyal yapısı sebebi ile şiirlerini genellikle erkek ağızlı olarak kaleme almışlardır. Yani şiirlerinde kendilerini aynen erkekler gibi Mecnun, Kerem vb. erkek motifleri ile nitelerken, sevdiklerini Leyla, Aslı gibi tasvir etmişlerdir. Bu tür şiirlerde eğer şairin ismi, şiirin sonunda belirtilmemişse, şiirin bir erkek tarafından mı yoksa bir kadın tarafından mı yazıldığı belli olmamaktadır. Bu noktada son zamanlarda kendilerini kadınsı his ve düşünceler ile ifade etmekten çekinmeyen şairler ortaya çıkmaya başlamıştır. Şefika Yarkin, Asife Şadab ve Ferište Ziya'yi bu noktadaki öncü şairler olarak ortaya çıkmışlardır.

Afganistan'da birçok yerde elektirik vb. imkânların olmaması, teknik ve teknolojinin birçok yere tam olarak ulaşmamasının doğal bir neicesi olarak erkek şairler gibi kadın şairlerin şiirlerinde de eski zamanlara ait olan kılıç, yay, ok, çıra, mum, gaz lambası vb. motifler kullanılmaya devam etmektedir. [Akyüz, 2012, s. 40-41]

Afganistan Özbek edebiyatında olduğu gibi Afganistan Özbek Kadın edebiyatında da genelde gazel, muhammas, rubai vb. şiirler klasik üslupta aruz vezni ile yazılmaktadır. Son yıllarda teknolojinin gelişmesi, ülkeler arasında kültürel münasebetlerin artması vb. sebeplerle hece ve serbest şiir ölçülerinde şiirler yazan kadın şairler ortaya çıkmıştır. Bu konuda Şefika Yarkin, Asife Şadab ve Ferište Ziya'yi yine öncü şairler olarak karşımıza çıkarmaktadırlar.

Afganistan Özbek kadın edebiyatının öncüleri olan bu şairelerin kısa biyografileri ve şiirlerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

I. ŞEFİKA YARKİN: Muhammed Kasim Kazizade'nin kızı olan Dr. şefika Yarkin, 1954 yılında Serapul şehrinde dünyaya gelmiştir. [Emini, 2006b, s. 257] Mezar-i-Serif şehrinin Sultan Raziye Lisesi'nin ilk ve ortaolul kısmında bitirdikten sonra Kabil'de bulunan Rabia-yi Belhi Lisesine devam etmiş ve 1972 yılında bu liseden mezun olmuştur. Daha sonra ise Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi'nin Gazetecilik Bölümüne girerek 1976 yılında lisans diploması almaya hak kazanmıştır. Şefika Yarkin daha sonra lisansüstü eğitimine Özbekistan'da devam etmiş, 1999 yılında "Kâmran Mirza'nin Hayati ve İcadi Mirasları" adıyla yazmış olduğu doktora tezi ile Özbekistan Cumhuriyeti,

Bilimler Akademisi'nden doktora diploması doktor ünvanı ile mezun olmuştur. [Yarkin, 2009, s.29]

Şefika Yarkin, çalışma hayatına öğretmenlikle başlamış olup Özbekçe ve Darice (Afganistan Farsçası) ile 30 adet kitap ve 300'den fazla ilmi makale kaleme almıştır. Şafika Yarkin akademik kişiliği, şairliği, Doğu Türkçesi'nde ilk defa şair tezkiresi yazan kadın oluşu, yine Doğu Türkçesi'nde kadınları konu alan ilk şair tezkiresi olan "İpek Taleleri" adlı eserin müellifi olarak ayrı bir makalede ele alınıp tanıtılmayı hak etmektedir. Bu sebepten dolayı onun serbest üslupta yazmış olduğu "Alısdan Bir Ses" ve bir kadın olarak çekinmeden eşine karşı olanduygularını dile getirdiği "Beğim, Sizni Nige Süyemen?" adlı şiirlerini vermeyi yeterli görüyoruz.

ALISDAN BİR SES

Ses,
Ses,
Ses,
Alıs – alıslardan
Keldi, bir ses
Yürek – yüreklerni
Tiley, bir ses

Ne – ne hakikatni,
Aytadı, bu ses [Yarkin, 2009, s.31]

BEĞİM, SİZNİ NİGE SÜYEMEN?

(Merdligi, insanlığı ve pak tuyğular bilen meni sevgige işendirgen ömr yoldaşım Muhammed Halim Yarkin'ge:)

Siz Emir Timur ya Babur emessiz
Te meni altın tahtge oltirgizib
Melikingiz şahbikesi eylesengiz

Siz Nevayi, ya Latifi emessiz
Ta ki gözel, gözel şiirler yazıb
Mening için büyük divan tüzsengiz

.....

Beğim,
Siz özissiz, fakat özissiz
Ve men sizni fakat sizligiz için
Şunça küçli,
Şunça çeksiz,
Şunça kaynak, sevemen
A'man: Agust-2007 [Yarkin, 2009, s. 35]

II. ASİFE ŞADAB: Afganistan çağdaş Özbek edebiyatında “Şadab” namı ile meşhur olarak eserler veren Asife Şadab, 1963 (1341 hicri şemsi) yılında Faryab vilayeti, Meymene şehrine bağlı olan Tenürek mahallesinde dünyaya gelmiştir. İlk orta ve lise eğitimini o bölgede bulunan Setare (Yıldız) Lisesinde bitirmiş daha sonra Faryab Üniversitesi'nin Kimya-Biyoloji Bölümünden mezun olarak, öğretmenliğe başlamıştır. Faryab ve Cevzcan Vilayetlerinde uzun yıllar boyunca öğretmen olarak çalışmıştır. [Emini, 2006a, s. 114]

Asife Şadab, 1997 yılından başlayarak, Faryab Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak girmiştir. Şadab, 2005 yılında yapılan parlamento seçimlerine katılmış ve bu seçimler sonucunda Meymene Milletvekili olarak Afganistan Parlamentosuna girmiştir.[Yarkin, 2009, s. 69-70]

Asife Şadab 1979 yılından başlamak üzere edebiyatla ilgilenmiştir. Özbekçe ve Darice (Afganistan Farsçası) olan şiirleri Faryab, Yulduz, Cevzcan, Jevandun vb. şiir ve edebiyat dergilerinde yayınlanmış olmakla beraber, maalesef bir araya toplanarak basılmış değildir. [Yarkin, 2009, s. 69-70]

Asife Şadab şiirlerini genellikle klasik üslupta yazmaya başlamış olup daha sonraki şiirlerinde yer yer hece ölçüsünü kullanmış ve bu konuda kendi edebi muhitinin öncüleri arasında yer almıştır.

ÜLKEMİZ KIZLARI

Ay ülkemizning kizleri

Elning uluğ taçi sari

Ating cihandadur büyük

Sevgay seni yaş u kari

.....

Zahmet çekinglar birlaşıb

Bolsin vatan raşki cinan

Bir dil bolib zahmet eting

Vahdet kilib algay keting

ŞADAB eylab ülkeni

Siz yahşi künlerge yeting

Şairenin “Ülkemiz Kızları” adlı bu şiiri, sadece kız ve kadınları konu etmesi açısından dikkate alınması gereken bir şiirdir. Hece vezni ile yazılan şiirde, kadın ve genç kızlara, tavsiye ve nasihatlerde bulunmanın yanında, onların sahip oldukları değerler nazara verilmektedir.[Akyüz,

2012, s. 249]

III. FERİŞTE ZİYAYİ BEĞÜM: Cemaleddin Ziyayi'nin kızı ve Kadı Ziyaeddin ile Abdul Hakim Serapuli'nin torunu olan Ferište Ziyayi, 1979 yılında Mezar-ı Şerif'te dünyaya gelmiştir. 1995 yılında liseyi bitirip, 1996 yılında Belh Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girmiştir, 1999 yılında Mezar-ı Şerif'in Taliba tarafından alınması neticesinde, Ferište ailesi ile birlikte İsveç'e muhacir olarak hicret ederek oraya yerleşmişlerdir.

Ferište Ziyayi, 1990 yılından beri edebiyatla iştigal etmekte olup, şiirleri Afganistan ve başka ülkelerdeki süreli yayınlarda yayınlanmış olsa da bir kitap olarak basılmış değildir. Genellikle Darice (Afganistan Farsçası) ile şiirler yazan Ferište Ziyayi'nin az sayıda olda da Özbekçe Şiirleri bulunmaktadır.

Ferište Ziyayi, İsveç'e yerleşmeden önce bir müddet Özbekistan ve Türkiye'de kaldığı için, Özbekistan ve Türkiye'deki yeni şiir akımlarını takip etme imkânı bulmuştur. Ferište Ziyayi, bu ülkelerde özellikle kadın şairelerin üsluplarını inceleyerek, kendi şiirlerinde üstün şiir kabiliyeti ile birleştirmek suretiyle kullanmasını bilmiştir.[Yarkin, 2009, s. 60-61]

Kepirigenimden kaş geçe ming bir hayal kursang kirek

Sen hayaller ölkeside aylanıp yürseng kirek
Kaşlarımning ortasida ay teber, çıkkay kuyaş

Tang atar astanda yatmay kütüb tursang kirek

Ferište Ziyayi, şiirlerinin dili tatlı, ancak Türkiye Türkçesi'ne yakın bir dildir. Türkiye Türkçesi'nin tesirini aşağıdaki mısralarda sezmeğe mümkündür.

Sevgige muhtaç etib, sessizce kalgan, sevgilim,

Bilmeden sezgenlerimni otge salgen, sevgilim,

Men öçirdim kök taman, mence kanat namerd idi

Telpindim korkmadan, amma hayat namerd edi.

.....

Ança tuyğu kökleminde bay çiçeksın sen deb, birak

Son baharım, kaytıp ve könglimi ilğar eyleme.
[Yarkin, 2009, s. 62]

Ferişte Ziyayi'nin şiirlerinin ana temasını sevgi ve sevgiye bağlı olan konular oluşturmaktadır. Ferište Ziyayi şiirlerini erkek ağızlı olarak değil duygularının bir kadın olarak doğrudan dile getirerek kadın ağızlı olarak yazmaktadır. Şiirlerini hece vezninde veya serbest ölçüde kaleme almaktadır. Aşağıdaki şiir örnekleri bu konudaki görüşlerimizi ispatlamaktadır:

KUYAŞ

Kıstırırıp tutgen kuyaşing,
Sönmesin, söndirmesin
Aç kollaringni
Bir isiklik yitmegen, bir yahşilik
.....
Senge sözüüm, senge sezgim
Senge sevgim yetmese
İsteğın canımni, canım!
Kıska ömrüm bitmese [Yarkin, 2009, s. 62]

SEVGİLİM

Sevgige muhtaç etib, sessizce kalgan,
sevgilim,
Bilmeden sezgenlerimni otge salgen,
sevgilim,
Men öçirdim kök taman, mence kanat namerd
idi
Telpindim korkmadan, amma hayat namerd
edi.
Karani apak digende kiçe, kündüz bolmadi,
Kökke kol salgande hem atimge yulduz
bolmadi.
Balığım hem, yokluğım hem ortalıkde yulduz
bolmadi
Ölçesen sevgimni canım kıymetidir bir
tuman
Sevgiden korkub yerim yollarda talgan
sevgilim
Könglini köksige bağlab, köngül algan
sevgilim [Yarkin, 2009, s. 63]

RÜYA

Bir güzel rüya bolub
Kırpıklarımın kaçmagın
Sen içimde mengüsen,
Gerçi fakat
Bir tuyğusen
Bağlanıp kalmak üçün

Bun reştelerni açmagın [Yarkin, 2009, s. 63]

SONUÇ

Afganistan Özbek edebiyatı, ülkenin tarihi, siyasi ve sosyal şartları sebebiyle gerek şekil ve üslup gerekse kullanılan motifler yönüyle klasik ve geç dönem Çağatay edebiyatının özelliklerini korumaya devam etmektedir. Şiirler arzu vezninde gazel, rubai, muhammas vb. şekillerde yazılmakta, şiirlerde klasik dönemde olduğu gibi gül, bülbül, Leyla, Mecnun vb. motifler sıklıkla kullanılmaktadır. Afganistan Özbek edebiyatında ise kadın şairler ise Afganistan'ın sosyal yapısı sebebi ile şiirlerini genellikle erkek ağızlı olarak kaleme almışlardır. Yani şiirlerinde kendilerini aynen erkekler gibi Mecnun, Kerem vb. erkek motifleri ile nitelerken, sevdiklerini Leyla, Aslı gibi tasvir etmişlerdir. Bu tür şiirlerde eğer şairin ismi, şiirin sonunda belirtilmemişse, şiirin bir erkek tarafından mı yoksa bir kadın tarafından mı yazıldığı belli olmamaktadır.

Afganistan Özbek edebiyatında klasik üslubu terk ederek hece veznini kullan ve serbest üsluote vezinsiz olarak şiirlerini kalem alan, şiirlerinde klasik motifler yanında daha önce hiç kullanılmamış motifleri kullanan ve en önemlisi şiirlerini erkek ağızıyla değil bir kadın olarak kendilerini kadınsı his ve düşünceler ile ifade etmekten çekinmeyen şairler ortaya çıkmaya başlamıştır. Şefika Yarkin, Asife Şadab ve Ferište Ziya'yi bu noktadaki öncü şairler olarak ortaya çıkararak yeni bir akım başlatmışlar ve kendilerinden sonra gelen kadın şairlere örnek olmuşlardır.

KAYNAKLAR

1. Akyüz Murat, (2012), "Geç Dönem Çağatay Edebiyatından Günümüze Afganistan Özbek Edebiyatı ve Faryab Edebi Muhiti", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi: İstanbul
2. Birleşmiş Milletler Raporları (UN Reports of Afghanistan, Kabul, 2010)
3. Emimi Elhac Muhammed Kazim, (2006a), *Afganistandagi Özbek Şairleri*, Kabil
4. Emimi Elhac Muhammed Kazim, (2006b), *Tezkere-i Şu'ara-yı Cevzcanan*, Kabil
5. Oğuz Esadullah, (2004), *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul, Doğan Kitapçılık A.Ş
6. Yarkin Şefika, (2009), *İpek Taleler "Afganistan Özbek Ayal Şairleri"*, Kabil